

Çatışma Teorisi ve Eleştirel Teorinin Kökleri

ÇATIŞMACI ALTERNATİF

1950'ler ve 1960'larda, sosyolojide işlevselci teoride –özellikle Parsons'ın yaklaşımında– toplumsal gerçekliğin çatışmalı doğası yeterince vurgulanmaz. Çok geçmeden, bu yönde saldırılar, geçmişin teorik günahlarını ödetmeye çalışan ve artık çatışma teorisinin sosyolojiyi bu teorik bataktan çıkartması gerektiğine inanan sosyologların seremonik ritüellerine dönüşür.

1956'ların başlarında, sözgelimi David Lockwood, Parsons'ın, analitik amaçlarla sürekli denge halinde bir sistem varsayımından hareketle, kurgusal bir dünya anlayışı yarattığını ileri sürer.¹ Bu fantezi dünyasından yola çıkılırsa, Lockwood'un ifadesiyle, analizin, sistematik olarak düzensizlik ve değişime yaratanlardan ziyade toplumsal düzeni sürdüren mekanizmaları vurgulaması kaçınılmazdır. Ayrıca, düzen ve denge varsayımı altında, istikrarsızlık, düzensizlik ve çatışma gibi her yerde bulunan olgular kolayca sapkın, normal-dışı ve patolojik olarak görülmüştür. Fakat Lockwood, gerçeklikte, çatışmayı kaçınılmaz ve sürekli kılan mekanizmalar bulunduğunu ısrarla vurgular. Örneğin, güç farklılaştırıcıları bazı grupların diğerlerini sömürmesini sağlar, böylece sosyal sistemlerde bir gerilim ve çatışma kaynağının oluşmasına yol açar. Ayrıca, kıt kaynaklar kaçınılmaz olarak bu kaynakların dağılımında kavgalar yaratır. Son olarak, farklı çıkar gruplarının farklı hedefler peşinde koşmaları ve bu yüzden birbirleriyle rekabet halinde olmaları çatışmanın patlak vermesine yol açar. Bu güçler, Lockwood'a göre, sosyal sistemlerin anlaşılması için analitik bakımdan – Parsons'ın sosyalleşme ve sosyal kontrol mekanizmaları kadar– önemli toplumsal düzen mekanizmalarını temsil eder.

Ralph Dahrendorf, bu mantık çizgisini, 1950'lerin sonlarında işlevselci teoriyi ütopyayla karşılaştırarak daha da netleştirir.² Ütopyaların genellikle –Parsons'ın varsayımsal dengesinde olduğu gibi– çok az tarihsel öncelleri vardır; ütopyalar –Parsons'ın kurumsallaşma anlayışına oldukça benzer bir eğilim içinde– yaygın değerler ve kurumsal düzenlemeler konusunda genel bir konsensüs içerirler; ve ütopyalar daima –daha ziyade Parsons'ın sosyal sistem mekanizmaları gibi– mevcut düzenlemeleri sürekli kılan süreçler içerirler. Bu yüzden, ütopyalar ve toplumsal dünya, işlevselci bir perspektiften bakıldığında, pek fazla değişmez, zira onlar tarihle, değer anlaşmazlıklarıyla veya kurumsal düzenlemelerdeki çatışmalarla ilgili değillerdir.

Aynı dönemde bir başka çatışmacı eleştiri ortaya çıkmaktadır. Bu eleştiri bütün pozitivist sosyal bilimlere, özellikle onun işlevselci türüne, ancak aynı zamanda nesnel ve tarafsız olduğunu ilân eden sosyal sistem teorilerine yöneltilir.³ Baskı ve tahakküm kalıplarını açığa vurmadan toplumsal dünyayı anlamaya çalışan her teori, gerçekte, statükoyu destekleyen bir ideolojidir. Zira, dünyayı “olduğu gibi” araştırırken, toplumsal düzenin nasıl *olması gerektiği* konusunda zımnî bir ön-kabul vardır. Teorik bilgi, bu yüzden, sadece olayları betimlemekle yetinemez. O, sömürüye dayalı toplumsal düzenleri ifşa etmeli ve aynı zamanda, insanların daha az baskıcı biçimlerde yaşamalarını sağlayacak yollar önermelidir. Sosyal teori tarafsız olamaz; o özgürlükçü olmak zorundadır.

Parsonsçı işlevselcilik ve pozitivism eleştirileri ilham kaynaklarını bir ölçüde Karl Marx'ın çalışmasında olduğunu düşündüğüm çelişkili eğilimlere borçludur. Parsons'ı çatışma üzerinde durmadığı için eleştirenler Marx'taki pozitivist eğilimleri destekleme ve toplumsal gerçekliğin çatışmalı doğasını açıklayacak soyut önermeler geliştirmeye çalışan bir çatışma sosyolojisi önerme eğilimindedirler.⁴

¹ David Lockwood, “Some Remarks on ‘The Social System’”, *British Journal of Sociology* 7 (June 1956), s. 134-146.

² Ralph Dahrendorf, “Out of Utopia: Toward a Reorientation of Sociological Analysis”, *American Journal of Sociology* 744 (September 1958), s. 115-127.

³ Herbert Marcuse, *Reason and Revolution* (Boston: Beacon Press, 1960) and *Negations* (Boston: Beacon Press, 1969; ilk basım 1965), Theodor Adorno *Negative Dialectics* (New York: Seaburg Press, 1973); Max Horkheimer, *Critical Theory* (New York: Herder and Herder, 1972); Trent Schroyer, “Toward a Critical Theory for Advanced Industrial Society”, *Recent Sociology*, ed. H. P. Dreitzer (New York: MacMillan, 1970) ve *The Critique of Domination: The Origins and Development of Critical Theory* (New York: Braziller, 1973); Jürgen Habermas, *Knowledge and Human Interest* (Boston: Beacon Press, 1971).

⁴ Bu çabalarla ilgili daha farklı örnekler için, bkz. William Gamson, *The Strategy of Social Protest* (Belmont, CA: Wadsworth, 1990); Louis Kriesberg, *The Sociology of Social Conflict* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973); Anthony Oberschall, *Social Conflict and Social*

Aksine, genelde pozitivizmi eleştirenlerin ilham kaynağı Marx'ın daha ahlâkçı ve karşı-bilimci yanlarıdır ve ilginç olan onların Parsons'a veya genelde işlevselciliğe karşı düşmanca bir tutum içinde olmalarıdır.

Ancak bu arada Marx'ın bu gelişen oldukça farklı alternatifin tek ilham kaynağı olmadığını eklemem gerekir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının diğer önde gelen Alman sosyologları Max Weber ve Georg Simmel de, farklı çatışma sosyolojilerinin gelişiminde kesinlikle önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Simmel, Marx'a göre daha pozitivist ve işlevselci çatışma süreçleri anlayışının ilham kaynağı olmuştur ve onun Marx'ın kapitalizm analizine eleştirileri pozitivistten hoşlanmayan ve sosyal teorinin özgürlükçü olması gerektiğini vurgulayan eleştirel teorisyenleri etkilemiştir. Benzer şekilde, Max Weber çatışma teorisinin hem pozitivist hem de eleştirel yorumlarının gelişiminde etkili olmuştur. Pozitivist eğilimli sosyologlar için, onun tabakalaşma analizi Marx'ın sınıf çatışması analizinin hatalarını düzeltmekte büyük bir rol oynamıştır. Ve eleştirel teorisyenler için, onun kapitalizmin doğası üzerine tarihsel ve evrimci açıklaması ve modern dünyanın rasyonelleşmesi üzerine kötümser analizi Marx'ın insanların özgürleşeceklerine naif inancını yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmıştır.

Bu yüzden, üç büyük Alman sosyolog Marx, Weber ve Simmel arasındaki bu hareketlilikten, insan toplumlarında eşitsizlik, güç, tahakküm ve çatışmayla ilgili unsurları analiz etmek için onların çalışmalarını yararlanma dışında pek az ortak özellikleri olan çeşitli yaklaşımlar doğmuştur. Bu farklı yaklaşımları *çatışma teorisi* başlığı altında değerlendireceğim, ancak söz konusu değerlendirmeyi bu etiket altında toplanabilecek –diyalektik ve işlevselci çatışma süreçleri yaklaşımlarından modern dünyada insanın baskı ve tahakküm durumu üzerine kapsamlı felsefi şemalara kadar– oldukça farklı teorik girişimler hakkında önemli nitelikleme yapacağım. Dolayısıyla bu bölümde, Marx, Weber ve Simmel'in çok farklı çatışma tipolojileri geliştirmekte kullanılan çalışmalarındaki farklı eğilimleri özetleyerek, bu eklektik karışımın köklerine inmeyi amaçlıyorum.

KARL MARX: ÇATIŞMA TEORİSİ VE ELEŞTİREL TEORİNİN KÖKLERİ

Çalışması zamanla evrim geçiren her yazar gibi, Marx'ın (1818-1883) düşüncelerinde de çelişkiler ve tutarsızlıklar vardır. Birçok yorumcunun aksine bunu olumsuz bir şey olarak görmüyorum. Gerçekte, yaratıcı bir bilim insanının düşünceleri zamanla değişip evrim geçirecektir. Nitekim, Marx ve Friedrich Engels'in ilk çalışması *Alman İdeolojisi*⁵ Marx'ın sonraki çalışmalarından, sözgelimi *Kapital*'den⁶ oldukça farklıdır. Bu erken ve geç dönem iki çalışma arasında Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'su⁷ vardır. Elbette dikkate alınması gereken başka önemli çalışmalar da vardır; ancak adı geçen çalışmaların Marx'ın düşüncesindeki özgürlükçü temaları vurgulayan eleştirel teorisinin ve onun çalışmasındaki daha pozitivist atıfları benimseyen diyalektik çatışma teorisinin gelişiminde oldukça önemli olduğunu düşünüyorum.

Movements (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1973); Robin M. Williams, Jr., *Mutual Accommodation: Ethnic Conflict and Cooperation* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977) ve *Reduction of Intergroup Tensions* (New York: Social Science Research Council, 1947); Randall Collins, *Conflict Sociology* (New York: Academic Press, 1975); Ted Gurr, "Sources of Rebellion in Western Societies: Some Quantitative Evidence", *The Annals* 391 (September 1970), s. 128-144; A. L. Jacobson, "Intrasocial Conflict: A Preliminary Test of a Structural Level Theory", *Comparative Political Studies* 6 (1973), s. 62-83; David Synder, "Institutional Setting and Industrial Conflict", *American Sociological Review* 40 (June 1975), s. 259-278; David Britt and Omer R. Galle, "Industrial Conflict and Unionization", *American Sociological Review* 37 (February 1972), s. 46-57; E. McNeil, ed. *The Nature of Human Conflict* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1965); Jessie Bernard, *American Community Behavior* (New York: Dryden Press, 1949), "Where Is the Modern Sociology of Conflict?", *American Journal of Sociology* 56 (1950), s. 111-116 ve "Parties and Issues in Conflict", *Journal of Conflict Resolution* 1 (Journal 1957), s. 111-121; Kenneth Boulding, *Conflict and Defense: A General Theory* (New York: Harper & Row, 1962); Thomas Carver, "The Basis of Social Conflict", *American Journal of Sociology* 13 (1908), s. 628-637; James Coleman, *Community Conflict* (Glencoe, IL: Free Press, 1957); James C. Davies, "Toward a Theory of Revolution", *American Journal of Sociology* 27 (1962), s. 5-19; Charles P. Loomis, "In Praise of Conflict and Its Resolution", *American Journal of Review* 32 (December 1967), s. 875-890; Raymond Mack and Richard C. Synder, "The Analysis of Social Conflict", *Journal of Conflict Resolution* 1 (June 1957), s. 388-397; John S. Patterson, *Conflict in Nature and Life* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1883), Anatol Rapoport, *Fights, Games and Debates* (An Arbor: University of Michigan Press, 1960), Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960); Pitirim Sorokin, "Solidary, Antagonistic, and Mixed Systems of Interaction", *Society, Culture and Personality* (New York: Harper & Row, 1947); Nicholas S. Timasheff, *War and Revolution* (New York: Sheed and Ward, 1965); ve Clinton F. Fink, "Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict", *Journal of Conflict Resolution* 12 (December 1968), s. 429-431.

⁵ Karl Marx and Friedrich Engels, *The German Ideology* (New York: International Publishers, 1947); ilk basım 1876.

⁶ Karl Marx, *Capital: A Critical Analysis of Capital Accumulation*, vol. 1 (New York: International Publishers, 1967; ilk basım 1867).

⁷ Karl Marx and Friedrich Engels, *Communist Manifesto* (New York: International Publishers, 1971; ilk basım 1848).

Marx'ın Düşüncesindeki Eleştirel Eğilimler

Marx ve Engels 1846'da yayıncı tarafından geri çevrilen *Alman İdeolojisi*'ni tamamlar.⁸ Bu çalışmanın büyükçe bir kısmı Alman düşünür Georg Hegel'in taraftarı olan ve günümüzde ilginçliğini büyük ölçüde yitiren Genç Hegelcilere saldırıdan ibarettir. Ancak bu saldırıda, "eleştirel teori" veya sosyal teorinin baskıcı düzenlemeleri eleştirmesi ve özgürleştirici alternatifler önermesi gerektiği anlayışının ardındaki itici gücü oluşturduğunu düşündüğüm bazı temel fikirler mevcuttur. Bu tema elbette bütün çalışmalarında yer alsada, Marx çağdaş eleştirel teorinin temel unsurlarını en açık biçimde ilk kez bu çalışmada ifade eder.

Marx bir zamanlar aralarında yer aldığı, ancak yolunu kesinlikle ayırdığı Genç Hegelcileri şiddetle eleştirir. O Hegelcileri, felsefî anlamda, kısır idealistler olarak görür. Yani, onlar dünyayı düşüncelerin yansıması olarak görmüş, toplumsal hayatın dinamiklerinin –"ideal özler" in insanlar üzerinde büyüsel etkide bulunduğu– bilinç ve diğer bilişsel süreçler etrafında ilerlediğini düşünmüşlerdir. Marx'a göre, "düşüncelerin gerçekliği"ne bu vurgu, insanî varoluşun maddî güçler tarafından bastırılmasını destekleyen muhafazakâr bir ideolojiden başka bir şey değildir. Onun amacı "Hegel'i ayakları üstüne oturtmak"tır, ancak bu erken dönem çalışmada hâlâ bilinç ve kendi-üzerinde-düşünme ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki vurgulanır. Bu düalizm çağdaş eleştirel teoride merkezî bir önem kazanır.

Marx'a göre, insanların kendileri ve içinde buldukları durumların bilincinde olmalarının dünyada bir benzeri daha yoktur. Onlar kendileri hakkında düşünebilir ve böylece toplumdaki konumlarını değerlendirebilirler. Bu bilinçliliğin kaynağı insanların gündelik varoluşlarıdır, yoksa Alman filozofların öne sürdüğü gibi, maddî dünyadan bir ölçüde bağımsız olan düşünceler alanı değil. Marx için, insanlar düşünceleri ve dünya hakkındaki anlayışlarını içinde doğdukları, yetiştikleri ve yaşadıkları toplumsal yapılar ışığında üretirler.

İnsan hayatının özü üretim sürecidir, zira Marx için, insan "hayatı her şeyden önce besin ve su ihtiyacı, barınma, giyim ve diğer maddî şeyleri gerektirir."⁹ Hayatın bu gereklerinin karşılanması zorunludur; ancak üretim sayesinde kişinin ihtiyaçları karşılanırken yenileri ortaya çıkar ve üretim etkinliğinin organizasyonunda değişikliklere yol açar. Üretim etkinliğinin gelişmesi, nihayetinde, yabancılaştırıcı bir işbölümü yaratır, zira bu süreç insanları kendi üretim etkinliklerini belirleme gücünden giderek yoksun bırakacaktır. Ayrıca, insanlar çalışırken kendilerini köleleştiren kişiler için özel mülkiyet ve sermaye yaratır ve bu esnada sömürülürler. Nitekim, insanlar işbölümünün yabancılaşmış dişlileri olarak çalışırken kendilerini köleleştiren şeyi üretirler: özel mülkiyet ve üretim tarzları ve araçlarının kontrolünü elinde tutanlar için kâr. Marx üretici güçlerin bu kapitalist evreye doğru evrimini daha ayrıntılı olarak tartışır, ancak, onun bilinç analizi amaçlarını bakımından daha önemlidir.¹⁰

Marx, dili kullanma, düşünme ve analiz gücünün insanların ortamlarını değiştirmelerini mümkün kıldığını ileri sürer. İnsanlar sadece maddî toplumsal koşullara bir ölçüde mekanik tepki göstermez, ayrıca, yeni maddî koşullar ve bunlara uygun toplumsal ilişkiler yaratmak için düşünme ve üzerinde düşünme yeteneklerini kullanabilirler. Gerçekte, tarihin yönü insanların kendi maddî varoluş koşullarını aktif olarak yeniden inşa ettikleri bu süreçlerle ilgilidir. Marx'ın örtük iddiasına göre, sosyal teorinin görevi, baskıcı toplumsal ilişkileri ifşa etmek ve alternatifler önerebilmek için insanlara bu insanî niteliklerini kullanmayı öğretmektir. Marx bütün kariyerini bu hedefe adanmış ve, 13. Bölümde göreceğimiz gibi, eleştirel teorinin temelini Marx'ın düşüncesinin bu özgürlükçü yanı oluşturur.

Marx'ın Düşüncesindeki Pozitivist Eğilimler

Marx, bu özgürlükçü projeyi geliştirirken, formel bir çatışma ve değişme teorisi üretir –o, çağdaş bir çatışma teorisi geliştirirken kullanılan bu yaklaşımı pozitivist bir teori olarak reddedebilirdi. Marx, kendi evrimci sınıf çatışması ve toplumsal değişme modelini geliştirirken, çağdaş sosyolojik teoriyi

⁸ Marx and Engels, *The German Ideology*.

⁹ a. g. y., s. 15.

¹⁰ Gerçekte Marx bir işlevselciden daha çok bir evrimcidir ve aslında onun argümanlarında daha çok işlevselci bir mantık vardır. Örnekler için, bkz. Arthur L. Stinchcombe, *Constructing Social Theories* (New York: Harcourt, Brace & World, 1968).

hâlâ büyük oranda etkileyen bir toplumsal düzen imgesi çizer. Marx basit –bana göre, basitleştirici– bir kabulle başlar: ekonomik düzen, özellikle mülk sahipliği bir toplumun geri kalan düzenini belirler. Sınıfsal yapı ve kurumsal düzenler, tıpkı kültürel değerler, inançlar, dinsel dogmalar ve diğer düşünce sistemleri gibi, nihayetinde bir toplumun ekonomik temelini yansımasıdır. O ardından bir kabul daha ekler: bir toplumun ekonomik düzeninde –en son toplum komünizm dışında– kaçınılmaz olarak devrimci sınıf çatışması yaratan içkin güçler vardır. Bu devrimci sınıf çatışmasının diyalektik yapıda olduğu düşünülür ve bu devrimci sınıfın –sınıfların kutuplaşması ve daha sonra egemenin boyunduruk altındaki sınıf tarafından alaşağı edilmesiyle, kendini yıkacak tohumları bağrında barındıran, birbirini izleyen ekonomik düzen temelleriyle– çağlar içinde ortaya çıktığı ileri sürülür. Böylece üçüncü bir kabule geçilir: çatışma iki kutupludur: ekonominin yarattığı koşullarda sömürülenler gerçek çıkarlarının farkına varacaklar ve nihayetinde hâkim, mülkiyet sahibi sınıfa karşı devrimci bir siyasal düzen kuracaklardır.

Bu kabullere yöneltilebilecek eleştirilerin yeterince açık olduğunu düşünüyorum: (1) toplumlar ekonomik düzenin ve mülk sahipliği kalıplarının basit bir yansımasından daha fazlasını ifade ederler; (2) toplumsal çatışma tüm toplumda nadiren iki kutupludur; (3) bir toplumdaki çıkarlar her zaman sosyal sınıflar etrafında yoğunlaşmaz; (4) bir toplumdaki güç ilişkileri her zaman mülk sahipliğinin doğrudan yansıması değildir; ve (5) çatışma, ister diyalektik isterse farklı türden olsun, her zaman toplumsal değişmeye yol açmaz. Modern proletaryanın mevcut “kapitalist” çağda devrimci bir sınıfa dönüşmesi, ardından kapitalist ekonomik sistemlerin yıkılışı ve komünist bir toplumun oluşumu gibi tüm bir yanlış öngörüler dizisine ek olarak, Marx’ın yol açabileceği bilgeliğin dikkatlice sorgulanabileceğine inanıyorum.

Ancak, Marx’ın ekonomik determinizmi ve aşırı polemikleri üzerine yukarıda kısaca saydıklarımın yanı sıra, başka teorisyenlerle birlikte işlevselciliğe atfedilebilecek bazı suçlamalara doğrudan karşı çıkıyor ve onun sosyolojik teori girişimlerinde çatışmacı teorik alternatif için bir düşünsel sıçrama tahtası olarak hizmet edebilecek bir dizi kabul olduğunu düşünüyorum:

1. Toplumsal ilişkiler, sistemlilik sergilemeler de, çatışan çıkarlarla doludur.
2. Bu olgu sosyal sistemlerin sistematik olarak çatışma yarattıklarını gösterir.
3. Çatışma, bu yüzden, sosyal sistemlerin kaçınılmaz ve yaygın bir özelliğidir.
4. Bu çatışma çıkar karşıtlıkları biçiminde ortaya çıkma eğilimindedir.
5. Çatışma en sık kıt kaynakların dağılımında, en belirgin biçimde güç ve maddî zenginlik alanlarında ortaya çıkar.
6. Çatışma sosyal sistemlerdeki değişimin temel kaynağıdır.

Bu kabullere ek olarak, Marx’ın nedensel analizinin biçimi ve özünün modern çatışma teorisinin gelişiminde aynı ölçüde etkili olduğunu düşünüyorum. Bu analiz, en genel biçimde, çatışmanın sosyal sistemlerdeki kaçınılmaz ve engellenemez bir güç olduğu ve belirli özel koşullarda açığa çıktığı varsayımına bürünür. Bu koşullardan bir kısmının (“yanlış bilinç” durumunda yatan) gizli çıkarların açık çıkarlara (“sınıf bilinci”ne) dönüşümünü sağladığı, başka koşullarda toplumun çatışmada bir araya gelen sınıflar içinde kutuplaşmasına yol açacağı düşünülür. Bu yüzden Marx için, bir dizi koşul sınıfsal çıkarların devrimci sınıf çatışmasına kaçınılmaz dönüşümünü hızlandıran veya geciktiren ara değişken rolü oynar. Sonraki bölümde ayrıntılı olarak tartışacağım argümana ek olarak, Marksist modelin özü modern sosyolojik teoriyi anlamada büyük öneme sahiptir. Çoğu çağdaş Marksist teorisyenin aksine, bu temel katkı, bana göre, onun teorik şemasının önermeleri oldukça soyut bir biçimde ifade edildiğinde ve onun sosyal sınıf ve devrim hakkındaki polemiklerinden ve retoriğinden arındırıldığında çok daha net olarak görülebilir. Marx’ın analizinin kendine has tadının böyle bir uygulamada kaybolduğunu itiraf ediyorum, ancak modern sosyolojik teorisinin Marksist önermelere borcu daha açıktır.¹¹ Bu soyut önermeler Tablo 9-1’de özetlenmiştir.

¹¹ Benim bu yöndeki çabalarımın bir eleştirisi için, bkz. Richard Appelbaum, “Marx’s Theory of the Falling Rate of Profit: Towards a Dialectical Analysis of Structural Social Change”, *American Sociological Review* 43 (February 1978), s. 64-73.

TABLO 9.1 Marx'ın Temel Önergeleri

-
- I. Bir sistem içindeki kaynakların eşitsiz dağılımı yüksek olduğu ölçüde, sistem içindeki egemen ve tâbi kesimler arasındaki çıkar çatışması da büyük olur.
- II. Gerçek ortak çıkarlarının farkına vardıkça, tâbi kesimlerin kıt kaynakların mevcut dağılım biçimini sorgulama ihtimali artar.
- A. Egemen kesimlerin gerçekleştirdikleri toplumsal değişimler tâbi konumlardakiler arasındaki mevcut ilişkileri bozdukça, onların gerçek ortak çıkarlarının bilincine varmaları ihtimali artar.
- B. Egemen kesimlerin pratikleri tâbi konumlardakiler arasında yabancılaştırıcı eğilimler yarattıkça, onların gerçek ortak çıkarlarının bilincine varmaları ihtimali artar.
- C. Tâbi kesimlerdekiler, rahatsızlarını birbirlerine aktarabildikçe, gerçek ortak çıkarlarının bilincine varmaları ihtimali artar
1. Tâbi konumlardakiler coğrafi açıdan belirli yerlerde yoğunlaştıkça, sorunlarını iletme-leri kolaylaşır.
  2. Tâbi konumlardakilerin eğitim fırsatları arttıkça, iletişim için daha farklı araçlar kullanılabilir ve sorunlarını daha kolay ilettiler.
- D. Tâbi konumlardakiler, birleştirici ideolojiler geliştirebildikleri ölçüde, gerçek ortak çıkarlarının bilincine daha kolay ulaşabilirler.
1. İdeolojik sözcükler kullanma ve yaratma kapasitesi arttıkça, ideolojik birleşme kolaylaşır.
  2. Egemen grupların bir sistem içindeki sosyalleşme süreçlerini ve iletişim ağlarını düzenleme yetenekleri arttıkça, ideolojik birleşme kolaylaşır.
- III. Bir sistemdeki tâbi kesimler ortak çıkarlarının bilincine vardıkça ve kıt kaynakların dağılımını daha fazla sorgular düzeye geldikçe, sistemin egemen kesimlerine karşı açık çatışma içine girmeleri ihtimali artar.
- A. Egemen kesimlerin kendi ortak çıkarlarını ifade yetenekleri azaldıkça, tâbi gruplarla çatışma içine girmeleri ihtimali artar.
- B. Tâbi gruplar mutlak yoksunluk düzeyinden görece yoksunluk düzeyine geçtikçe, çatışma içine girmeleri ihtimali artar.
- C. Tâbi grupların bir siyasal liderlik yapısı geliştirme yetenekleri arttıkça, çatışma içine girmeleri ihtimali artar.
- IV. Tâbi kesimlerdekilerin ideolojik birleşme düzeyleri arttıkça ve siyasal liderlik yapıları geliştikçe, bir sistemdeki egemen ve tâbi kesimlerinin kutuplaşmaları ihtimali artar.
- V. Egemen ve tâbi kesimler kutuplaştıkça çatışmalarının şiddeti artar.
- VI. Çatışmanın şiddeti arttıkça sistemde yapısal değişme ve kıt kaynakların yeniden dağıtılması ihtimali artar.
-

Tablo 9-1'de, Marx'ın toplumsal dünya ve bu dünyadaki nedensel ilişkilerin doğası üzerine kabul-leri önermeler biçiminde sunulmuştur. Zaten, çağdaş teorisyenler Marx'ın çatışma teorisine katkısından önermeler biçiminde çok sık yararlanmışlardır (bak. 10, 11 ve 13. Bölüm). Tablo 9-1'in I. önermesine göre, Marx, kaynakların dağılımındaki eşitsizlik derecesinin bir sosyal sistemin kesimlerinin çıkar çatışmaları sergileme derecesini etkileyeceğini vurgular. Önerme II, böylece, bir nüfusun yoksun veya tâbi kesimlerinin kıt kaynakların büyük bölümünü ellerinde tutanlarla aralarında çıkar çatışmaları olduğunun farkına varmalarını sağlayan bazı koşulları gösterir. Zira, nüfusun belirli kesimleri gerçek çıkarlarının bilincine vardıkça kıt kaynakların dağılımında yetersiz kalan bir sistemin meşruluğunu sorgulamaya başlayacaklardır. Önerme III-A, B, C ve D, sırasıyla, yoksun kesimlerin toplumsal konumlarındaki bozulma, bu konumlarının sonucunda insanların yabancılaşmaları, yoksun kesimlerin üyelerinin birbirleriyle iletişim kurma kapasiteleri ve kendi gerçek çıkarlarını kodlayan birleşik bir ideoloji geliştirme yetenekleriyle ilgilidir. Marx bu koşulları tâbi konumlardakilerin kollektif çıkarlarının farkına varmalarını hızlandıran ve bilinç düzeylerini yükselten ve bu yüzden onların üst konumların kaynakların eşitsiz bir pay almalarını meşru olarak görme arzularını zayıflatan faktörler olarak görür.

Ayrıca, bilinç düzeyini artıran bu güçlerden bir kısmı örneğin, ekolojik yoğunlaşma (II-C-1), eğitim fırsatları (II-C-2), ideolojik sözcüklerin bulunması (II-D-1) ve sosyalleşme süreçleri ve iletişim ağlarının üst konumlardakiler tarafından kontrolü (II-D-2) gibi yapısal koşullardan etkilenir. Önerme III'te, Marx, yoksun sınıfların gerçek çıkarlarının farkına varmalarındaki artışın ve buna bağlı olarak

kıt kaynakların dağılımı sorgulamalarının avantajsız tabakaların bir sistemin egemen kesimlerine karşı karşıtlıklarını kollektif olarak örgütlenmeleri ihtimalini artırmaya hizmet edeceğini ileri sürer. Bu örgütlenmenin özellikle birkaç koşul altında mümkün olduğu düşünülür: egemen kesimler kendi gerçek çıkarlarını anlamada örgütsüzleştikçe (III-A), tâbi konumlardakilerin yoksunlukları kendi durumlarını ayrıcalıklı konumlardakilerin durumlarıyla karşılaştırmaya başlarken (III-B) artar ve yoksunların tâbi konumdakileri harekete geçiren örgütsel görevleri gerçekleştirecek siyasal liderlik geliştirebilmeleri daha kolay hale gelir. Marx, Önerme 4'te, yoksun gruplar birleştirici bir ideoloji ve siyasal liderliğe sahip olduklarında, onların gerçek çıkarlarının açık bir odak kazanmaya başlayacağını ve üst konumlardakilere muhalefetlerinin artmaya başlayacağını vurgular. Kutuplaşma artarken, uzlaşma, ödün verme ve çatışmanın yumuşaması ihtimali azalır, zira artık yoksunlar yeterince yabancılaşmış, örgütlenmiş ve kaynak dağılımı örüntüsündeki tam bir değişme için baskı yapmak amacıyla birleşmişlerdir (V) –böylece, üst konumlardakilerin kaçınılmaz direnişinin üstesinden gelmenin tek yolunun şiddetli bir karşılaşma olmuştur. Son olarak (VI), Marx, çatışmanın şiddeti arttıkça bir sistemdeki örgütlenme örüntülerinin, özellikle sistemdeki kıt kaynakların dağılımının değişme ihtimalinin arttığını vurgular.

Dolayısıyla, bu düşünceleri pozitivist bir teori kurmakta kullanmaya çalışanlar için, Marksist mirası çatışma yönelimli bir kabuller setini, engellenemez çatışma süreçlerini hızlandıracak veya geciktirecek ara düzey koşulların önemini vurgulayan özel bir nedensel analiz biçimini ve bir dizi soyut önermeyi ihtiva eden bir şey olarak görüldüğünü düşünüyorum. Benim sempatilerim Marx'ın çalışmasındaki daha pozitivist bir yaklaşımdadır, ancak bunu paylaşmayacak birçok kişi vardır. Gerçekte, çoğu çağdaş Marksist'in pozitivismi ve insanî düzenle ilişkili evrensel ve zaman-dışı yasaları aramayı reddedeceğini zannediyorum. Ve onlar benim ve başkalarının Marx'ın düşüncelerini (Tablo 9.1'de yaptığım gibi) pozitivismin diline çevirmemi kesinlikle affetmezler. Bu açıkça –13. Bölümde göstereceğim gibi– çoğu eleştirel teorisyen için, ancak aynı zamanda Marksist sosyologların büyük çoğunluğu için doğrudur. Fakat, gerçek teori gelişiminde, Marx'ın düşüncelerini dönüştürme yönünde daha pozitivist çabaların Marksistler ve eleştirel teorisyenlerin çalışmasında daha hâkim konumda olduğunu düşünüyorum. Hatta en önde gelen eleştirel teoriyisen Jurgen Habermas bile bu teoriyi giderek daha nesnel kılmaya çalışmaktadır. Sonraki bölümlere geçtiğimizde bunun tamamen açık olarak görüleceğini düşünüyorum. Fakat şimdilik çağdaş çatışma teorisinin kaynaklarını incelemeye devam edeceğim.

GEORGE SIMMEL VE ÇATIŞMA TEORİSİ

Simmel'in Düşüncesindeki İşlevselci Eğilimler

Georg Simmel (1858-1918) *temel toplumsal süreçlerin biçimini* yakalamaya çalışan bir teorik önermeler topluluğu, *formel sosyoloji* adını verdiği bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. O aslında, kendi gözlemleri temelinde, oldukça farklı somut ortam ve koşuldaki süreçler ve olayların temel özelliklerini ortaya çıkarmaya çalıştı. Simmel bunu yaparken toplumsal düzenle ilişkili temel toplumsal süreçleri gösterecek soyut önermeler geliştirmeyi umuyordu. Onun bu konudaki üstün yeteneği, hiçbir yerde, sosyolojide çağdaş çatışma teorisinin ana düşünce kaynaklarından biri olarak hizmet eden çatışma üzerine kısa yazısındaki kadar açık değildir.¹²

Simmel, daha çok Marx gibi, çatışmanın toplumda her yerde ve sürekli olduğunu düşünür. Ancak o, Marx'tan farklı olarak, toplumsal yapıyı bir tahakküm ve bağımlılık yapısı olarak değil, daha ziyade sadece analiz amacıyla birbirinden ayrılabilen, gerçek hayatta ayrılması imkânsız bir biçimde iç içe geçmiş birleştirici ve ayırıcı süreçler olarak görür.

Yapı *kendine has*, motivasyonu ve biçimi tamamen kendi içinde tutarlı bir şey olabilir ve sadece onu betimleyebilmek ve anlayabilmek için, biri monist diğeri anatagonistik iki eğilimi *post factum* bir araya getirmemiz gerekir.¹³

Bu vurgunun bir nedeninin Simmel'in organizmacı toplumsal dünya anlayışında yattığını düşünüyorum. Toplumsal süreçler formel özellikler sergilerken sistemik bir karakter gösterirler –görünüşe bakılırsa, bu düşünce o dönemin sosyolojisine hâkim organizmacı öğretilerden alınmıştır. Bu ince orga-

¹² Bu çalışmayla ilgili bütün alıntılar Georg Simmel'in şu kitabından yapılmıştır: *Conflict and the Web of Group Affiliation*, çeviri: K. H. Wolff (Glencoe, IL: Free Press, 1956).

¹³ a. g. y., s. 23. Fakat tipik uyarıda olduğu gibi Simmel bizi şu konuda ikaz eder: "Bu gerçek bizi çelişkili eğilimlerin gerçekte bağımsız olarak birlikte var olduklarını gözden kaçırmama itmemelidir ve böylece o genel bir durumda belirli bir anda kabul edilmelidir" (s. 23-24).

nizmacılık Simmel'i, çatışmanın sonuçlarını değişmeden ziyade toplumsal süreklilik açısından araştırmaya iter.

Çatışma bu yüzden düalizmleri çözmek için tasarlanmıştır; o, çatışan taraflardan birini yok ederek gerçekleşse bile, *bir tür birlik sağlama* biçimidir. Bu kabaca, *organizmanın* rahatsızlıklar ve onların yol açtığı zararlardan kendini kurtarma çabasını temsil eden, *bir rahatsızlığın* en şiddetli *septomuna* paralel bir şeydir. [İtalikler eklenmiştir.]¹⁴

Simmel, bu organizmacılığın ima ettiği uyumla açıkça çelişki içinde, organik bütünün birimleri arasında doğal bir “düşmanlık dürtüsü” veya bir “kızgınlık veya kavga ihtiyacı” olduğunu söyler, ancak bu içgüdü sevgi ve şefkat duygusuyla karışıktır ve toplumsal ilişkilerin gücüyle kuşatılmıştır. Bu yüzden Simmel çatışmayı sadece çıkar çatışmalarının değil, düşmanca içgüdülerin de bir yansıması olarak görür. Bu içgüdüler çıkar çatışmalarıyla azabilir veya gerek uyumlu ilişkilerle gerekse sevgi içgüdüleriyle yumuşatılabilir. Ancak Simmel, çatışmanın asıl kaynaklarının insan aktörlerin doğal biyolojik yapılarında yattığını düşünür.

Simmel toplumsal organizmanın doğası üzerine kabullerini kızgınlık ve kavga içgüdüleriyle uzlaştırma girişiminde, bana göre, çatışmanın toplumsal bütünlük ve alt-birimlerinin devamı açısından olumlu sonuçlarını analiz etmek için büyük bir çaba harcamıştır. Bu sayede, düşmanca içgüdüler organik bütün için bir çelişki veya kanser olarak değil, aksine “toplumsal beden”in devamıyla ilgili birçok süreçten biri olarak görülür. Nitekim Simmel, büyük ölçüde işbirliği ve konsensüse dayalı ve bütünlük içinde bir toplumun “hiçbir hayat belirtisi” göstermeyeceğini kabul etse bile, onun çatışma analizi hâlâ çatışmanın toplumsal dayanışma ve birliği nasıl ilerlettiği yönünde tespitlerle doludur.

Simmel'in çatışma üzerine çalışmasının bu yönü, Marx'ın vurguladığından kesinlikle farklı bir toplumsal düzen imgesi içerir:

1. Toplumsal ilişkiler sadece birleştirici ve ayırıcı süreçlerin organik bir karışımı olarak kategorize edilebilecek sistemik bağlamlarda ortaya çıkarlar.
2. Bu süreçler hem aktörlerin içgüdülerinin hem de farklı toplumsal ilişki tiplerinin dayattığı zorunlulukların bir yansımasıdır.
3. Çatışma süreçleri, bu yüzden, sosyal sistemlerin ayrılmaz bir parçasıdır, ancak onlar, her zaman sistemin bozulmasına ve/veya toplumsal değişmeye yol açmazlar.
4. Gerçekte, çatışma toplumsal bütünü ve/veya onun alt kısımlarını koruma işlevi gören temel süreçlerden sadece biridir.

Görünüşe bakılırsa bu kabuller, Simmel'in karşılaştığı olaylara ilişkin doğrudan gözlemlerinden ve çatışma üzerine tarihsel açıklamalar üzerine okumalarından hareketle geliştirdiği birçok özel önermeye yansır.¹⁵ Simmel bu önermelerde, çatışmayı farklı yoğunluk veya şiddet durumları sergileyen bir *değişken* olarak görür. Bu değişkenin kutupları “rekabet” ve “mücadele”dir. Rekabet tarafların birbirini karşılıklı dışlayıcı daha düzenli ve aynı yönde amaçlı çabalarını içerirken; mücadele birbirlerine karşı savaşa yönelik daha az düzenli ve daha dolaylı faaliyetlerini anlatır.¹⁶ Simmel çatışmanın değişken özelliklerini kapsamlı olarak ifade etmese veya bu etiketleri sürekli kullanmasa bile, onun ayrımları çağdaş sosyologlar arasında neyin çatışma olduğu neyin olmadığını konusunda uzun bir tartışma başlatmıştır.¹⁷ Bana göre, bu tartışma çoğu kez kavram tartışmaları içinde anlamından uzaklaşmıştır, ancak bu tartışmanın merkezini çatışma sürecini açıklamakta kullanılan kavramlara açıklık getirme sorunu oluşturur –Simmel bu teorik problemin temel önemde olduğunu açıkça kabul eder.

Simmel'in organizmacılığı, muhtemelen, bu bir değişken olarak çatışma kavramsallaştırmasının sınırlarını zorladığı için eleştirilmiştir. Simmel, çatışmayı şiddetli ve devrimci bir çatışmaya dönüşüp, sonunda sistemde yapısal değişikliğe yol açacak bir şey olarak gören Marx'ın aksine, çoğu kez karşıt olguların analizine –dayanışma, bütünlük ve sistemin düzenli değişimine yardımcı olan daha az yoğun

¹⁴ a. g. y., s. 13.

¹⁵ Simmel bilimsel bir teori geliştirmeye çalışmaz; o daha ziyade toplumsal formları etkileşim süreçlerinden çıkarmaya çalışır. Formlar üzerine bu vurgu Simmel'in analitik ifadelerinden çoğunu önermelere kolayca dönüştürür. Yine de vurgulamam gerekir ki, Simmel'in analitik ifadelerini önermelere dönüştürmek bazı yanlış yorum riskleri içerir.

¹⁶ Simmel, *Conflict*, s. 58.

¹⁷ Bu tartışmanın mükemmel bir özeti için, bkz. C. F. Pink, “Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict”. Ayrıca benim 8. Bölümdeki kapanış sözlerime bakınız.

ve daha az şiddetli çatışmalara– yönelir.¹⁸ Ancak Simmel, bu ince organizmacı sınırlar içinde, çatışmanın yoğunluğu –yani, tarafların birbirlerine karşı doğrudan eylem ve şiddet dereceleri– hakkında bir dizi etkileyici önerme geliştirir. Düşünceme göre, Marx'ta olduğu gibi, Simmel'in teorisinin modern teori üzerine tam etkisi onun önermeleri soyut bir biçimde ifade edildiğinde daha kolay görülebilir. Bu önermeler Tablo 9-2'de verilmiştir.

TABLO 9.2 Simmel'in Çatışmanın Yoğunluğu Hakkında Önermeleri

I. Tarafların bir çatışmaya katılımları arttıkça çatışmanın şiddetli olma ihtimali artacaktır.
A. Çatışan tarafların üyeleri arasında karşılıklı dayanışma arttıkça, duygusal katılım derecesi artacaktır.
B. Çatışan tarafların üyeleri arasındaki önceki uyum düzeyi arttıkça duygusal katılım derecesi artacaktır.
II. Bu çatışma, çatışan grupların üyeleri tarafından bireysel amaçlar ve çıkarları aşacak bir şey olarak algılandıkça, çatışmanın şiddetli olma ihtimali artacaktır.
III. Bir çatışma açıkça belirlenmiş bir amacın aracı oldukça, çatışmanın şiddetli olma ihtimali düşer.

I, II-a ve II-b önermeleri Marx'ınkilerle bir ölçüde örtüşür. Marx'la benzer bir eğilim içinde, Simmel, şiddetli çatışmanın duygusal tahrikin bir sonucu olduğunu vurgular. Bu tahrik, özellikle çatışma grupları büyük bir iç dayanışmaya sahip olduklarında ve önceki uyumlu ilişkiler sonucunda ortaya çıktıklarında muhtemeldir. Marx, aralarında önceden toplumsal ilişkiler olan grupların kutuplaşmasının (sömürü ilişkileri olmasına rağmen) şiddetli çatışmaya yol açtığını ileri sürerken benzer bir süreçten söz eder. Simmel Önerme II'de, duygusal tahrikin yanı sıra, üyelerin çatışmanın kendi bireysel amaçlarını aştığını düşünceleri ölçüsünde şiddetli çatışma ihtimalinin artacağını gösterir. Önerme III Simmel'in en önemli önermesidir, zira o, kanımca, Marx'ın nesnel çıkarlar bilincinin şiddetli çatışmayı içerecek bir örgütlenmeye yol açacağı hipoteziyle çelişir. Bu önermede Simmel, çatışma gruplarının, çıkarları daha açık biçimde ifade edildikçe hedeflere daha fazla yoğunlaşacaklarını ileri sürer. Hedefler daha açık olarak ifade edildiğinde, şiddetli çatışma birçok başarı aracından sadece biri olarak görülmeye başlanabilir, zira, pazarlık ve uzlaşma gibi diğer daha az kavgacı çatışmalar çoğu kez grubun özel amaçlarını karşılamaya yardımcı olabilir. Bu yüzden, Simmel için, ortak çıkarların bilincinde olmak (Önerme II), belirli koşullar altında, büyük ölçüde araçsaldır ve şiddet içermez. Simmel'in önermesinin, sözgelimi emek/yönetim ilişkilerin konusunda Marx'ınkinden daha doğru olduğunu düşünüyorum, zira emek/yönetim anlaşmazlıklarında şiddete çoğu kez sendikaların ilk örgütlenme aşamalarında çıkarlar ve hedefler yeterince ifade edilmediği durumlarda rastlanır. Çıkarlar daha açık hale gelirken şiddetli çatışmanın yerini giderek daha az şiddet içeren toplumsal etkileşim biçimleri alır.¹⁹

Simmel daha sonra çatışmanın (1) çatışan taraflar açısından ve (2) çatışmanın içinde ortaya çıktığı toplumsal bütün açısından sonuçlarını inceler. Simmel ilk olarak şiddetli çatışmaların çatışan tarafların dayanışması ve iç örgütlenmesini nasıl *artırdığını* analiz eder, ancak o, çatışmanın toplumsal bütün açısından işlevlerinin analizine geçtiğinde, ilgisini esas olarak çatışmanın sistem bütünleşmesi ve adaptasyonu artırmasına yöneltir. Bence, yine de şu soru sorulmalıdır: çatışan grupların örgütlenme ve dayanışmasına katkıda bulunan şiddetli çatışmalar nasıl aniden çatışmanın içinde ortaya çıktığı toplumsal bütün için bu olumlu işlevlere sahip olabilir? Marx için, böyle bir süreç çatışan grupların kutuplaşmasına ve dolayısıyla toplumsal bütünü kökten değiştiren şiddetli çatışmalara yol açar. Ancak Simmel için, çatışan gruplar içinde örgütlenmelerin artması onların kendi çıkarlarına açık şiddet olmadan (belki de örtük bir şiddet tehdidiyle) ulaşmalarını kolaylaştırır ve açıkça tanımlanmış hedeflere bir ölçüde ulaşılması sistem içi gerilimi düşürür ve böylece bütünleşmeyi artırır. Artık Simmel'in mantık çizgisini önermeleştirebiliriz.

¹⁸ Pierre van den Berghe, diyalektik bir çatışma modelinin nihayetinde, birleşmenin –geçici olsa bile– çatışmayı ortaya çıkartan bir model olduğunu ileri sürer. Ancak, sonraki bölümde ayrıntılı olarak değineceğim gibi, Marx ve Simmel arasındaki farklılık çağdaş sosyolojideki oldukça farklı teorik perspektife ilham kaynağı olmuştur. Bkz. Pierre van den Berghe, "Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis", *American Sociological Review* 28 (October 1963), s. 685-705.

¹⁹ Herkesin kabul edeceği gibi, Birleşik Devletlerde sendika hareketinin geç farkına varan Marx bu ihtimali dikkate almaya başlamıştır, fakat o bu görüşü teorik şemasına dâhil etmemiştir.

TABLO 9.3 Simmel'in Çatışmanın İlgili Karşılıklı Taraflar Açısından İşlevleri Hakkında Önergeleri

-
- I. Şiddet gruplar arası düşmanlıkları artırdıkça ve gruplar arası çatışmalar sıklıklaştıkça, grup sınırlarının ortadan kalkma ihtimali azalır.
- II. Çatışmanın şiddeti artıp grup daha az bütünlük sergiledikçe, çatışma gruplarının despotik merkezileşmesi ihtimali artar.
- III. Çatışmanın şiddeti arttıkça çatışma gruplarının iç dayanışması da artar.
- A. Çatışmanın şiddeti yüksek ve çatışma grupları azsa, onların iç dayanışmaları daha güçlü olacaktır.
1. Çatışmanın şiddeti yüksek ve çatışma grupları azsa, grup içi sapmalar ve itaatsizliğe hoşgörü azalacaktır.
- B. Çatışmanın şiddeti artıyor ve bir grup sistem içindeki bir azınlık grubunu ne kadar çok temsil ediyorsa, grup içi dayanışma o kadar yüksek olacaktır.
- C. Çatışmanın şiddeti artıyor ve grup sadece kendini savunmaya yöneliyorsa, grup içi dayanışma o kadar yüksek olacaktır.
-

Tablo 9.3'te Simmel'in şiddetli çatışmanın çatışan taraflar açısından işlevleri üzerine önermelerini sıraladım. Bu önermelerde, şiddetli çatışmanın, belirli koşullar altında, merkezileşme derecesini ve grup içi dayanışmayı artırdığı düşünülür. Ancak Simmel, Marx'ın aksine, çatışmanın daha örgütlü ve daha kutuplaşmış kesimler arasında, nihayetinde, sistemde köklü değişikliğe yol açacak biçimde şiddetli çatışmalara giderek daha fazla yol açacağını düşünmez. Onların analizleri arasındaki bu farklılık Simmel'in çatışmanın toplumsal bütün açısından sonuçları üzerine önermeleri gözden geçirildiğinde açıkça görülür. Tablo 9-4'te sıraladığım birkaç temel önermenin en dikkate değer özelliği, Simmel'in öncelikle daha az şiddetli çatışmalara ve onların toplumsal bütün açısından işlevlerine ilgisidir; o daha şiddetli çatışmalar konusuna sonradan geçer. Hatta daha sonra, onların toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçlarını vurgular.

TABLO 9.4 Simmel'in Çatışmanın Toplumsal Bütün Açısından İşlevleri Hakkında Önergeleri

-
- I. Bir sistem içinde farklı güçlere sahip gruplar arasındaki çatışmanın şiddeti azaldıkça çatışmanın toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçları muhtemelen daha büyük olacaktır.
- A. Çatışmanın şiddeti azaldıkça ve daha sık tekrarlandıkça, toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçları muhtemelen daha fazla olacaktır
1. Çatışmanın şiddeti azaldıkça ve daha sık tekrarlandıkça, tâbi gruplardan daha fazla üye düşmanlıktan vazgeçebilir, kendi kaderi üzerinde daha fazla güce sahip olduğu duygusu taşıyabilir ve böylece toplumsal bütünü birliğine katkıda bulunabilir.
2. Çatışmanın şiddeti azaldıkça ve daha sık tekrarlandıkça, çatışan tarafların çatışmayı düzenleyen normlar yaratmaları ihtimali artar.
- B. Çatışmanın şiddeti azaldıkça ve toplumsal bütün işlevsel karşılıklı bağımlılığa daha fazla dayandıkça, çatışmanın toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçları muhtemelen daha fazla olacaktır.
1. Yüksek derecede işlevsel karşılıklı bağımlılık içeren sistemlerde çatışmanın şiddeti azaldıkça, çatışmayı düzenleyecek normların yaratılması daha fazla teşvik edilecektir.
- II. Çatışmanın şiddeti arttıkça ve gruplar arasındaki çatışmalar uzadıkça, sistem içinde önceden ilişki içinde olmayan gruplar arasında koalisyonlar oluşması ihtimali artacaktır.
- III. Gruplar arasında şiddetli çatışma tehdidi uzadıkça çatışan tarafların koalisyonları daha kalıcı olacaktır.
-

Tablo 9-4'teki I. Önermenin Marx'ın analizine önemli bir sınırlama getirdiğini düşünüyorum. Marx, savaş halindeki kutuplaştıkça ılımlı çatışmaların giderek yoğun çatışmalara dönüşeceğini ve şiddetli çatışmanın nihayetinde sistemde köklü değişikliğe yol açacağını düşünür. Aksine Simmel'e göre, yüksek derecede karşılıklı bağımlılık içindeki sistemlerdeki düşük yoğunluklu ve yüksek sıklıkta çatışmaların mutlaka yoğunlaşması veya köklü toplumsal dönüşümlere yol açması gerekmez. Aksine onlar, gerilimleri hafifletir, normatif olarak düzenlenebilir ve böylece sosyal sistemler içinde istikrarı artırır. Ayrıca, Simmel'in çatışma konusundaki önceki önermeleri, çatışan grupların örgütlenmesindeki artış sayesinde, hedeflerin daha net ifade edilmeye başlanmasıyla, onların çatışmalarının şiddet derecesinin azalabileceğini gösterir. Bu çıkarlar örgütlenmesi ve netleşmesi sonucunda, -rekabet, pa-

zarlık ve uzlaşma dâhil– daha ılımlı çatışma biçimlerinin başlaması ihtimali artacaktır. Bir çatışma sosyolojisi geliştirme bakımından, Simmel’in analizinin Marx’ın çatışmanın sonuçları üzerine önermelerinden daha fazla seçenek sunduğunu düşünüyorum. İlk olarak, çatışmalar mutlaka her zaman şiddetle sonuçlanmaz; böyle olmadıklarında, (daha farklı belirli koşullarda) toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçlara sahip olabilirler. Marx’ın analizi bu süreçleri açıklamayı önler. İkinci olarak, Simmel’in önermeleri başlangıçta şiddetli olan çatışmaların daha az yoğun ve böylece toplumsal bütün açısından bütünleştirici sonuçlara sahip olabilecekleri koşulları araştırma imkânı sağlar. Bu kavrayış, çatışmanın şiddet düzeyinin ve onun sistemin parçaları ve toplumsal bütün açısından sonuçlarının çatışma sürecinin yönünü değiştirebileceği koşulları araştırmayı gerektirir. Bu geniş seçeneklerin bir çatışma teorisi kurmak için çok daha genel ve sağlam bir temel oluşturduklarını düşünüyorum.

Son olarak, Tablo 9-4’teki II. ve II. Önermeler, şiddetli çatışmanın toplumsal bütünlerin birliği açısından işlevlerini gösterir. Bu önermeler Marx’ın kutuplaşma hipotezini biraz daha farklı bir biçimde ifade eder, zira Simmel, çatışmayı, karşılıklı çıkarlar daha ortaya çıkarken sistem içindeki farklı unsurların bir araya gelmesi olarak sunar. Ancak Simmel diyalektik kabullere ideolojik bağlılık içinde değildir. Nitekim o sadece, Marx’ın aksine, şiddetli çatışmaların –grupların farklı çıkar hesaplarına bağlı olarak– genel toplumsal bütünlerin birliğini sağlayan birçok sistemi tehdit ettiklerini ileri sürer görünür. Bu birlik şiddetli çatışma tehdidi olduğu sürece devam edecektir. Şiddetli çatışma artık bir zorunluluk olarak görülmediğinde, çıkarların giderek netleşmesi ve pazarlık ilişkilerinin başlamasıyla, böylece Simmel’in çatışmanın toplumsal bütün açısından sonuçları üzerine I-A ve I-B Önermeleri işlerlik kazanacaktır.

Simmel’in çatışma hakkındaki soyut önermeleri, kanımca, Marx’ın muhakeme biçimine önemli bir sınırlama getirir. Farklı çatışma teorisyenleri Marx veya Simmel’i kendilerine merkez alsalar da, ikisinin karşılıklı analizlerindeki aşırılıkları –Marx’ın örgütlenme ve kutuplaşmaya aşırı vurgusunu, Simmel’in katı işlevselciliği ve pozitif sonuçlar analizini– törpüleyecek yeterince çapraz-döllenme yapılmıştır.

Simmel’in Marx’ın Özgürlükçü Projesine Örtük Saldırısı

Simmel Marx’ın muhakeme tarzına bir başka sınırlama daha getirir. Marx’ın daha özgürlükçü yanı, modern kapitalizmi, bireyleri baskı altına alarak özellikle bir işbölümü ve eşitsizlik yaratan bir şey olarak görür. Onun çatışma konusundaki düşünceleri elbette kendi kapitalizm anlayışının bir yansımasıdır (kapitalizm, ona göre, bireylerin kapitalistlerin tahakkümünden kurtulacakları yeni bir düzen biçimine öncülük eden devrimci bir çatışmaya yol açacak koşullar üretir). Nitekim, kapitalizm işbölümünü artırır, işçileri makine dişlisine dönüştürür, onları kentsel alanlarda yoğunlaştırır, toplumsal ilişkileri para ve piyasalar aracılığıyla nicelleştirir ve işçileri toplumsal ilişkilerde (tam anlamıyla katılımcılar değil) sadece oyuncular olmaya zorlar. Ancak o, bu esnada, kişisel yabancılaşma ve kızgınlıklar kadar, tâbi konumlardakilerin tahakküm altına alındıklarının farkına varmalarını ve kötü durumlarını değiştirecek bir örgütlenmeye yönelmelerini sağlayacak yapısal koşulları da üretir (Tablo 9.4’teki bu düşünceler sadece daha soyut bir biçimde ifade edilmiştir).

Simmel *Para Felsefesi*’nde²⁰ Marx’ın analizini büyük ölçüde sorgular ve önemli bir toplumsal alışveriş teorisi geliştirir. Gerçekte, Tablo 9.1’de sunulan Marx’ın teorisi –ayrıca değerli kaynakların değişimi eşitsiz olduğunda ortaya çıkacakları vurgulayan– bir alışveriş teorisidir (bak. 14. Bölüm). Birçok çatışma teorisinin ardında bu örtük alışveriş teorisi yatar –Randal Collins’in yaklaşımını, büyük ölçüde Weber’den ve başkalarından yararlınsa da, açık bir alışveriş teorisi olarak görmemin sebebi budur (bak. 12. Bölüm). Şimdilik Simmel’in geliştirdiği alışveriş teorisinde yapılan Marx eleştirisini vurgulamakla yetineceğim.

Bu eleştiri Marx’ın yazılarındaki temalardan biri etrafında gelişir. Kapitalizm toplumsal hayatı para aracılığıyla nicelleştirir ve bunu yaparken piyasalardaki alışverişleri yüceltir; sonuç, insan toplumsal ilişkilerinin, –işçilerin emek güçlerini emek piyasasında bir meta olarak satmalarında olduğu gibi– giderek nicelleşmesidir; ayrıca, artan işbölümü işçileri kişisel-olmayan bir örgütsel makine içinde sadece birer dişli haline getirir. Marx, bu süreçlerin, ortadan kaldırılmaları yönünde devrimci baskılara

²⁰ Georg Simmel, *The Philosophy of Money*, çev. T. Bottomore and D. Frisbie (Boston: Routledge & Kegan Paul, 1978; ilk basım 1907).

yol açacak ölçüde baskıcı olacaklarına inanır. Ancak Simmel bu güçlere daha farklı bakar. İş içinde belirli bir yabancılaşma düzeyi ve paranın kullanımıyla ilişkiler “metalaşsa” da, üretici güçlerin ve piyasaların giderek farklılaşması ve genişlemesiyle, insanların geleneksel kısıtlılıklardan kurtulmaları da kaçınılmazdır. Onlar paralarını nasıl harcayacakları ve neler yapacakları konusunda daha fazla seçeneklere sahiplerdir; bu sayede kendi beğenileri ve değerlerine uygun bir hayat tarzı sürdürebilirler; ve genelde, daha az kompleks, geleneksel toplumlardaki insanlara göre daha fazla özgürleşmişlerdir.

Ancak bu Marx eleştirisi modern toplumların özgürleştirici olmadığını düşünen ilk eleştirel teorisyenler tarafından reddedilir. Fakat onlar Marx’ın komünist devrimle toplumun özgürleşeceğini savunan öngörülerinin de gerçekleşmediğini görmüşlerdir. Onlar, Marx’ın insanların tarihi yapma kapasitesi anlayışını yeniden inşa çalışırken Weber’in büyük ölçüde modern toplumların kısıtlılıklarını vurgulayan kötümser görüşünü kabul etmekte zorlanmış, ancak Simmel’in daha ılımlı görüşlerini de reddetmişlerdir. Fakat onlar bunu yaparken, bir ikilemin tuzağına düşmüşlerdir: kapitalizm yapısal olarak Marx’ın devrimci modeline göre kendini dönüştüremiyorsa, modern hayat Simmel’in düşündüğü kadar özgürleştirici değilse ve Weber’in toplumsal kısıtlamaların artışıyla ilgili analizi bu yüzden doğru olarak kabul edilemiyorsa, özgürleşme nasıl mümkün olacaktır? Hangi güç insanları tahakkümden kurtaracaktır? İlk eleştirel teorisyenler Simmel’in insanların geleneksel toplumlardaki insanlardan daha *özgür* oldukları iddiasını kabul etmez ve, bu yüzden, kavramsal olarak düşünce-temelli bir öznelciliğe kayarlar. Onlar özgürleştirici gücün bir ölçüde insan doğasından ve onun bilinçli düşünme yeteneğinden kaynaklandığını düşünürler. 13. Bölümde görüleceği gibi, onlar “Hegel’i ayakları üzerine oturtan” Marx’tan uzaklaşır ve “Hegel’i yeniden ayakları üzerine dikerler”.

Bu yüzden, Weber bu yüzyıldaki eleştirel teorisyenlerin Marx’ı yeniden yorumlarında kritik bir bağlantı noktası haline gelir. Ancak Weber de, kanımca, Marx’ın daha formel devrimci çatışma teorisini büyük ölçüde düzeltmeye çalışır. Weber’in tabakalaşma ve toplumsal değişim analizinde pozitivist çatışma teorisinde sürekli karşılaşılan bazı önermeler geliştirilir. Bu yüzden, eleştirel teorisinin veya pozitivist yönelimli çatışma teorisinin gelişimini anlamak için Max Weber’in bazı çalışmalarını incelememiz gerekir.

MAX WEBER’İN ÇATIŞMA TEORİSİ

Weber’in Düşüncesindeki Pozitivist Eğilimler

Max Weber (1864-1920), sosyolojinin, pozitivistlerin iddialarının aksine, bir doğa bilimi olacağına inanmaz. Aksine o, tarihsel analize, özellikle sınıf/bürokratik düzenlere geçişe yoğunlaşır. Ancak Weber toplumsal evrenin zaman-dışı yasalar gibi değişmez özellikleri olduğundan kuşkuyla olsa bile, çalışmasının daha sürekli ve değişmez toplumsal süreçleri ima eden daha soyut genellemelerle dolu olduğunu düşünüyorum. Bu “örtük pozitivism” hiçbir yerde Weber’in tabakalaşma, çatışma ve değişim analizindeki kadar açık değildir. Çünkü o, bu konudaki ufuk açıcı düşüncelerinde, Marx’ın inkilere benzer nitelikte, ancak ince vurgu farklılıkları içeren bazı önemli çatışma ilkeleri ortaya koyar. Çağdaş çatışma teorisinin bu ilkeleri büyük ölçüde kullandığına, ancak Weber’e bu borcun çoğu kez itiraf edilmediğine inanıyorum.

Bu ilkelerden çoğu onun geleneksel otoriteye dayalı toplumlardan rasyonel/hukukî otorite etrafında örgütlenmiş toplumlara geçiş tartışmasında bulunabilir.²¹ Siyasal ve toplumsal faaliyetlerin geleneklerin kutsallığı temelinde meşruluk kazandığı sistemlerde, geleneksel otoriteye karşı çıkan çatışma gruplarını örgütleyen karizmatik liderlerin ortaya çıkışını teşvik eden üç koşul vardır. Bir koşul, güç, servet ve prestij arasında –veya onun terimleriyle, siyasal güç konumlarını (parti), ayrıcalıklı ekonomik konumları (sınıf) işgal ve üst kademedeki toplumsal çevrelere üyelik (statü)– arasında yüksek bir korelasyonun olduğu bir durumdur. Yani, ekonomik elitler, örneğin, aynı anda toplumsal ve siyasal elitler olduklarında veya benzer biçimde, sözgelimi toplumsal ve siyasal elitler ekonomik elitler olduklarında, güç, servet ve prestijden yoksun olanlar bu durumdan rahatsız olacak ve çatışma alternatiflerine daha açık hale geleceklerdir.

²¹ Tam bir tartışma için, bkz. Jonathan H. Turner, Leonard Beeghly and Charles Powers, *The Emergence of Sociological Theory* (Belmont, CA: Wadsworth, 1989). Özgün kaynaklar için, bkz. Weber, *Economy and Society* (New York: Bedminster Press, 1968)

Bir başka koşul, ödüllerin dağılımında çarpıcı kopukluklar veyahut toplumsal hiyerarşilerde bazılarına diğerlerinden daha fazla ayrıcalıklar sağlayan bir ayrışma bulunmasıdır. Sadece küçük bir azınlık güç, servet ve prestije sahipken diğer kesimler bunlardan yoksunsa gerilimler ve rahatsızlıklar yaşanır. Bu rahatsızlıklar güç, prestij ve servetten yoksun olanların bu kaynakları ellerinde tutanlarla çatışmaya girmeleri için bir sebep oluşturacaktır.

Çatışmayı artıran son bir koşul, düşük toplumsal hareketlilik oranlarıdır. Alt kademelerde yer alanlar toplumsal hiyerarşinin üst kesimlerine çıkma ya da yeni bir sınıf, parti veya statü grubuna girme fırsatına fazla sahip olmadıklarında rahatsızlıklar artacaktır. Kaynaklara ulaşma imkânlarını artırmaları engellenenler geleneksel otorite sistemine karşı daha dirençli olacak ve daha kolay tepki vereceklerdir.

Bu üç koşula içkin rahatsızlıkları ateşleyen kritik güç karizmadır. Weber, karizmatik liderlerin ortaya çıkışının büyük ölçüde tarihsel tesadüflere bağlı olduğunu düşünür. Ancak bu liderler geleneksel otoriteye karşı çıkıp, kaynakların elitlerin elinde toplanmasına ve servet, güç veya prestij ulaşma fırsatlarının ulaşamamasına karşı biriken rahatsızlıkları eyleme dönüştürebildiklerinde, yapısal değişme ortaya çıkacaktır.

Bu liderler başarılı olduklarında kazanımlarını pekiştirecek örgütsel problemlerle karşılaşılır. Bir sonuç, karizmanın rutinleşmesi, yani liderlerin –çatışmanın devamını başarılı biçimde sağladıktan sonra taraftarlarının örgütlenmesini sağlayacak– resmi kurallar, prosedürler ve yapılar yaratmalarıdır. Rutinleşme, yeni bir geleneksel otorite sistemi yaratarak, geleneksel bir biçim kazandığında, sınıf, statü partiye üyelik arasında korelasyon arttıkça, kaynaklar yeni elitlerin ellerinde toplandıkça ve hareketlilik engellendikçe çatışmanın yenilenmesi beklenir. Fakat, rasyonel/hukukî rutinleşme ortaya çıktığı takdirde, otorite eşit olarak uygulanan yasalar ve kurallara dayanır; performans ve yetenek bürokratik yapılara yerleştirme ve terfiinin temeli haline gelir. Bu koşullar altında çatışma yumuşar.

Elbette Weber'in tartışmasını tarihsel bağlamından soyutlayarak aldım, aslında çağdaş çatışma teorisyenleri bu yöneme toplumsal çatışma hakkında ilkeler geliştirirken Weber'in çalışmasından yararlanırken başvururlar. Tablo 9-5'te, bu düşünceleri daha da soyutlayarak bir dizi önermeye dönüştürdüm. Bu önermelerin Marx'inkilerle benzerlikleri ve farklılıklarının daha açık olduğunu düşünüyorum. Benim için, Weber'in I. Önermesini özel kılan, eşitsizliğin birkaç boyutta yer aldığını ve bu boyutları işgaller arasındaki korelasyonların kritik önemde olduğunu kabulüdür. Ayrıca, kaynakların dağılımı ve toplumsal hareketlilikte süreksizlik dereceleri de önemlidir.

Eşitsizliğin ekonomik temelini vurgulayan ve toplumların sadece mülk sahibi ve mülksüz (sömürülen) sınıflar şeklinde kutuplaşma içinde olduğunu ileri süren Marx'ın aksine, Weber'in I. Önermesi daha fazla teorik seçenek sunar. Weber bize güç, servet ve prestij dağılımındaki farklılıklara ve bir kaynağı elinde tutanların diğer kaynakları kontrol derecesine bakmamızı önerir. Bize, bu kaynakların dağılımındaki süreksizlik derecesini –bir başka deyişle, ayrıcalıklılar ve ayrıcalıksızları ayıran açık çizgilerin bulunma derecesini– araştırmamızı söyler. O, son olarak, insanları çatışmaya yönelten rahatsızlıklar ve gerilimleri anlamak için, hareketlilik derecesine –güç, servet ve prestije ulaşma şansına– bakmamızı tavsiye eder. Marx'ın şemasında aynı süreçler ancak çok daha ağır ve polemik bir tarzda vurgulanır. Weber'in önerisinin, teorisyenleri, diğer farklılıkları Marx'ın şemasındakinden farklı boyutlarda araştırmaya teşvik ettiğini düşünüyorum.

Weber Tablo 9-5'teki II, III. ve IV. Önermelerde siyasal liderlik ve örgütlenmenin önemini vurgular. Siyasal liderler rahatsızlıkları ateşlemek için ortaya çıkarlar ve onların etki dereceleri çatışmanın yönünü belirler. Ancak Weber için liderlik kaçınılmaz değildir, ne de mutlaka özgürleştiricidir. Aslında o, yeni bir yükselen rahatsızlıklar ve potansiyel çatışma dalgası başlatacak yeni bir eşitsizlikler ve ayrıcalıklar sistemi getirebilir. Öte yandan Marx, liderlerin toplumların ütöpik hedefi komünizme doğru evrimci ilerlemelerini sağlama kapasitelerini vurgulayarak, çok daha iyimser bir yaklaşım içinde, benzer bir noktaya değinir.

TABLO 9.5 Weber'in Eşitsizlik ve Çatışma Hakkında Önergeleri

I. Siyasal otorite meşruluğunu yitirdikçe üst ve alt konumlardakiler arasında çatışma ihtimali artar.
A. Sınıf, statü grubu veya partiye üyelik (veya, güç, servet ve prestij edinme) arasında korelasyon arttıkça, bunlara mensup olmayanlar (veya ulaşamayanlar) arasındaki rahatsızlıklar ve bu yüzden onların meşruluklarını yitirme ihtimali artar.
B. Toplumsal hiyerarşiler arasında süreksizlikler arttıkça, alt hiyerarşilerdekiler arasındaki rahatsızlıklar artacak ve bu yüzden hiyerarşi meşruluğunu yitirebilecektir.
C. Güç, prestij ve servet hiyerarşilerine toplumsal hareketlilik oranları azaldıkça, bu fırsatlara ulaşmaları engellenen arasında rahatsızlıklar artacak ve böylece bu hiyerarşiler meşruluklarını muhtemelen daha fazla yitireceklerdir.
II. Karizmatik liderler bir sistemde tâbi konumda olanların rahatsızlıklarını harekete geçirebildiği ölçüde, üst ve alt konumlardakiler arasındaki çatışma düzeyi daha yüksek olacaktır.
A. I-a, I-B ve I-C koşulları gerçekleştikçe karizmatik liderlerin ortaya çıkma ihtimali artar.
III. Karizmatik liderler alt konumlardakileri başarılı bir şekilde çatışmaya sevk edebildikçe, otoritenin bir kurallar ve otorite sistemi yaratılarak rutinleşmesi yönünde baskılar artacaktır.
IV. Bir kurallar ve idari otorite sisteminde I-A, I-B ve I-C koşulları arttıkça, siyasal otorite meşruluğunu daha fazla yitirecek ve üst ve alt konumlardakiler arasındaki çatışma ihtimali artacaktır.

Weber, Tablo 9-5'teki özellikle toplum-içindeki çatışma süreçleriyle ilgili önermelerin yanı sıra, toplumlar-arası süreçlerle ilgili teorik düşünceler de geliştirir.²² Toplumlar arasındaki çatışma – Spencer'ın daha önce çalışmasında kabul ettiği gibi– belirli bir toprak parçasına yerleşmiş ve siyasal liderlik geliştirmiş insan toplumlarının temel koşulu olduğu için, Weber'in ayrıca sosyal-bütünlükler-arası çatışmayı veya toplumlar arasındaki jeopolitiği analiz etmesi şartıtcı değildir. Böyle bir vurgu, tarihsel sosyolojinin hem neo-Marksist²³ hem de neo-Weberci²⁴ biçimde çarpıcı canlanışındaki temalardan biri olmuştur. Weber için, bir sistem içinde siyasal otoriteye tanınan meşruluk derecesi daha ziyade onun genel jeopolitik sistemde veya günümüzün terimiyle “dünya sistemi”nde itibar kazanma çabasına bağlıdır. Nitekim meşruluk kaybı sadece Tablo 9-5'teki I-A, I-B ve I-C koşullarının sonucu değildir; meşruluk aynı zamanda diğer devletlerle ilişki içinde “başarı” veya “itibar” kazanmaya bağlıdır.²⁵

Gerçekte, siyasal meşruluk, göreceli barış dönemlerinde bile siyasal otoritenin dış düşmanlara karşı savunma ve saldırı konusunda sistem üyelerinin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesine bağlı olduğu için, istikrarsızdır. Bu “tehdit” duygusuyla ve tehditle uygun biçimde başa çıkılmadığında meşruluk azalır. Weber'e göre, gelenek ve rutinin beslediği duyarsızlık dönemleri olabileceği için, üst-konumdakiler hâkimiyet sağlamak için her zaman meşruluğa ihtiyaç duymazlar. Ayrıca, üst konumlardakilerin potansiyel isyanları bastırmak için cebir uyguladıkları dönemler olabilir. Ne de Weber meşruluğu sürdürürebilmek için “dış düşmanlar” a gerek olduğunu ileri sürer; tehdit yaratan iç çatışmalar da siyasal otoriteye meşruluk kazandırabilir. Nitekim, meşruluğun azalmasına ve karizmatik liderlik altında çatışmanın başlamasına bir ölçüde yol açabilecek asıl süreçler, eğer toplumdaki diğer gruplar tehdit altında oldukları duygusunu yeterince yaşıyorlarsa, bazen siyasal otoritenin meşruluğunu destekleyecek biçimde işleyebilir. Gerçekte Weber'e göre, siyasal otoriteler çoğu kez meşruluklarını ve kaynak dağılımını kontrol edecek gücü artıracak bir numara olarak iç veya dış “düşmanlar” icat ederler.

Ancak, siyasal otorite sahiplerinin dış sistemle ilgisi her zaman siyasal değildir. İtibar bazı grupları diğer sistemlerle askerî ve diğer ilişki biçimlerine fiilen girmeye teşvik eder (Weber'in deyimiyile, statü grupları çoğu kez askerî ve diğer dış çatışma biçimlerini teşvik edebilirler). Ancak daha önemli olan ekonomik çıkarlardır (Weber'in deyimiyile, sınıflar). Varlıklarını sürdürürebilmek için devlete yaslanan ekonomik çıkar grupları –sömürgeci yağmacı kapitalistler, imtiyazlı tüccarlar, malî çıkar merkezleri, silâh tüccarları vb.– yabancı askerî yayılmacılığı teşvik ederken, ekonomik çıkarları piyasa ve

²² Weber, *Economy and Society*, s. 901-1372, özellikle s. 901-920.

²³ Örneğin, bkz. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, 3 volumes (New York: Academic Press, 1974-1989).

²⁴ Örneğin, bkz. Randall Collins, *Weberian Sociological Theory* (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1986); Micheal Mann, *The Sources of Social Power*, vol. 1 (New York: Cambridge University Press, 1986); Theda Skocpol, *States and Social Revolutions* (New York: Cambridge University Press, 1979). Son çalışma, iç devrimi jeopolitikteki başarısız politikaların bir sonucu olarak göreyerek, bu ikisini birleştirir.

²⁵ a. g. y., s. 904.

serbest ticarete bağlı olanlar (yerli üretime veya dış piyasalardaki düzenlenmemiş faaliyetlerden gelebilecek kârlara zarar verebileceği için) genellikle askerî yayılmacılığa karşı çıkacak ve bu çıkarların sağladığı metalar ve hizmetlere dış sistemlere dayalı ticarî ilişkiler ve piyasa koşulları sayesinde ulaşmayı teşvik edeceklerdir.

TABLO 9.6 Weber'in Jeopolitik ve Çatışma Hakkında Önergeleri

I. Siyasal otoritenin meşruluğu arttıkça sistem içindeki diğer grupları egemenliği altına alma kapasitesi artar.
A. Güç sahipleri dış sistemlerle ilişkilerde bir itibar ve başarı duygusunu sürdürebildikçe, meşru görülme kapasiteleri artar.
1. Bir sistemin üretici kesimleri varlıklarını sürdürebilmek için siyasal otoriteye bağlı oldukları ölçüde, çıkarlarını artırmak için siyasal otoriteyi askerî genişlemeye teşvik edecekler ve başarılı olduklarında bu genişleme itibarlarını artıracaktır.
2. Bir sistemin üretici kesimleri varlıklarını sürdürebilmek için devlete daha az bağlı oldukları ölçüde, siyasal otoriteyi askerî genişlemeye teşvik etmeleri ihtimali azalacak ve muhtemelen daha fazla işbirliğine dayanacaklardır; ve başarılı olduklarında bu işbirliği itibarlarını artıracaktır.
B. Güç sahipleri dış güçlerden bir tehdit geleceği duygusu yarattıkları ölçüde meşru olarak görülme kapasiteleri artacaktır.
C. Güç sahipleri çoğunluk arasında bir azınlıkla iç çatışma duygusu yaratabildikleri ölçüde, meşru görülme kapasiteleri artacaktır.
II. Siyasal otorite meşruluk duygusunu fazla devam ettiremediği sürece, iç çatışmalara karşı daha hassas hale gelecektir.
A. Siyasal otorite dış çatışmalarda itibar kaybettiğinde meşruluğunu sürdürme yeteneği azalacaktır.
1. Siyasal otoritenin dış çatışmalarda başarısı azaldıkça itibar kaybı artacaktır.
2. Siyasal otorite dış sistemle işbirliği çabalarında daha az başarılı oldukça itibar kaybı artacaktır.

Tablo 9-6'da Weber'in argümanı daha soyut terimlerle verilmiştir; bu argüman Weber'in çatışmadaki artışın daha az meşru olarak görüldüğü Tablo 9.5'teki önermelerine götürür. Aslında önemli olan Weber'in olgun bir teori geliştirmesi değil, daha ziyade, iç ve dış çatışma süreçleri veya daha farklı bir deyimle, jeopolitik süreçler arasındaki ilişkiyi ele alan bir çatışma yaklaşımına kaynaklık etmesidir.

Weber'in Kötümser Yaklaşımı ve Eleştirel Teorisyenlerin Özgürleşme Projesinin İkilemi

Önceden gösterdiğim gibi, Weber geleneksel toplumlardan modern toplumlara tarihsel geçişle ilgilenir. Weber'in Batı Avrupa toplumlarındaki bu geçiş sürecine ilişkin tasviri ve açıklamasında, Marx'ın yeni ütöpik bir topluma devrimci geçiş koşullarının yaratıldığını ileri süren iyimserliği şiddetle eleştirilir. Weber'in analizi komplekstir ve örneklerini belgelemek için sunduğu kanıtlar etkileyicidir, ancak onun argümanı *rasyonelleşme* sözcüğüyle kavranabilir. Weber'e göre, modern toplumları tanımlayan rasyonelite "araçlar/ amaçlar rasyonelitesi"dir. Bu rasyonelitenin doğası belirli bir hedefe en uygun araçları seçmeyi gerektirir. Rasyonelleşme süreci, Weber'e göre, araçlar/ amaçlar rasyonelitesinin hayatın daha fazla alanına nüfuz etmesini ve neticede geleneklerin yıkılmasını gerektirir. Örneğin, ekonomik ve idari alanlardaki bürokrasiler genişler ve piyasalar bireylerin kendi amaçları peşinde rasyonel bir biçimde koşmalarına imkân sağlarken, geleneksel ahlâkî doku bozulur. Weber bu rasyonelleşmenin bireyleri dinsel dogmatizm, cemaat, sınıf ve diğer geleneksel güçlerin tahakkümünden kurtardığı konusunda Simmel'le aynı fikirdedir; ancak rasyonelleşme bunun yerine, piyasalar ve büyük bürokrasiler gibi yeni bir kişisel-olmayan güçler tahakkümü ve sürekli genişleyen büyük bir idari aygıt yaratır. İnsanî seçenekler, Weber'e göre, rasyonel/hukukî sistemlerden oluşan bir "çelik kafes"in giderek daha fazla kısıtlaması altına girer. Ve o, Marx'ın aksine, devrimci potansiyelle dolu bir durum görmez; aksine o, toplumsal dünyanın kişisel-olmayan bürokratik güçlerin daha fazla etkisi altına girdiğini düşünür.

1930'ların başlarında, bu kötümser görüş, Marx'ın ütöpik modern toplum hayalinden daha mantıklı bir değerlendirme haline gelir. Rusya'daki komünist devrim gerçekte Stalinizm'e ve "Parti"nin bürok-

ratik totalitarizmine dönüşür; Batı'da, özellikle Birleşik Devletlerde, işçiler emeklerini piyasada satma ve büyük organizasyonlarda çalışma konusunda daha istekli görünmektedirler; ve Almanya ve İtalya'daki siyasal faşizmin büyük otoriter bürokrasilerin yarattığı diktatörlerle geliştiği görülmüştür. O halde, ilk eleştirel teorisyenler kuşağı Weber'in somut trendler hakkındaki daha isabetli değerlendirmesini Marx'ın iyimser özgürlükçü vizyonuyla nasıl uzlaştıracaklardır? Bu eleştirel teorinin temel sorusudur. Böylece, Weber'in düşünceleri Marx'ın daha formel önermelerini modern pozitivistler arasında revizyona zorluyorsa, onun rasyonelleşme analizi de eleştirel teorisyenlerin Marx'ın özgürlükçü hayalini yeniden formüle etmelerini gerektirmiştir.

ÇATIŞMA SOSYOLOJİSİNDE HIZLI ARTIŞ

Marx, Weber ve Simmel'in yeniden değerlendirilmesi genelde pozitivist sosyolojinin, özelde Parsons'ın kavramsal şemasının güçlü bir eleştirisini yapmayı sağlamıştır. Parsonscı şema ve işlevselcilik gerilerken çatışma sosyolojisi bir büyük önem kazanmıştır. Çatışma sosyolojisi, aslında Parsonscı şema kadar hâkim konuma gelmese de, işlevselciliğin en göze çarpan halefi olmuştur. Bilinçli çatışma teorilerinden başka, çatışma sosyolojisinin –eşitsizlik, gerilim, çatışma gibi– temel ilkeleri artık sosyolojideki diğer birçok yönelime girmiştir.²⁶

Çatışma sosyolojisinin dar sınırları içinde olağandışı çeşitlilikte etkinlik vardır. Hızla artan bütün bu perspektiflerin *çatışma teorisi* olarak adlandırılabilceğini düşünüyorum. Elbette sonraki kesimlerde bu çatışma teorileri incelenecektir. Fakat, izleyen bölümlerde dört farklı çatışma teorisine yoğunlaşacağım: Ralph Dahrendorf'un diyalektik yaklaşımı, Lewis Coser'ın çatışmanın işlevi yaklaşımı, Randall Collins'in alışveriş-çatışma yaklaşımı ve Jürgen Habermas'ın eleştirel teorisi. Bu dört yaklaşıma yoğunlaşarak birçok teorik etkinliğe değinmesem de, bana göre, bunlar en önemlileridir ve bu yüzden ayrıntılı analizlerine gerek vardır.

²⁶ Örneğin, (bu kitapta ele alınmayan) Louis Althusser ve Maurice Godelier'in yapısalci Marksizm'i, (çatışma düşüncelerini alışveriş teoriyle harmanlayan ve 16. Bölümde ele alınacak) Peter Blau'nun alışveriş teorisi ve (20. Bölümde incelenecek) Giddens'in yapılaşma teorisi bunlar arasındadır.